

Karabibik Romanında Gayri [müslim] Karakterler Bağlamında Aile ve Cinsellik Olgusu

Ahmet ALVER*

ÖZET

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin eski ihtişamını kaybedip askerî gücünden uzaklaşması ve siyasi-idari birçok sorunla karşı karşıya kalması, Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın içişlerine ve özellikle de sınırları içinde yaşayan gayrimüslim unsurlara sıklıkla müdahale etmelerine imkan tanımıştır. Egemenlik haklarına gölge düşüren bu durum karşısında Osmanlı devlet adamları, Batılı devletler ve kendi tebaası huzurunda 1839'da Tanzimat Fermanı'nı ilan ederek devletin yönetim felsefesinde önemli değişikliklere gitmişleridir. Böylelikle, müslim ve gayrimüslimler arasında mal, namus ve can güvenceleri ile vatandaşlık hak ve ödevleri bakımından eşitlik ilkesi kabul edilmiş, ikinci sınıf vatandaşlık uygulaması son bulmuştur. Bu çalışmada, Tanzimat döneminde Nabizade Nazım'ın 1891'de yazdığı ve Türk edebiyatında ilk köy romanı olarak da kabul edilen 'Karabibik' adlı eserinde, Rum kökenli gayrimüslim karakterler incelenmiş ve bu karakterlerin şahsında aile ve cinsellik olgularının romanda nasıl ele alındığı, Türk aile sistemiyle de zaman zaman karşılaştırmalar yapılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nabizade Nazım, Karabibik, Osmanlı Devleti, gayrimüslim karakterler, roman, Tanzimat Dönemi

The Aspects of Family and Sexuality through Non-Muslim Characters in Nabizade Nazım's Novel *Karabibik*

ABSTRACT

In the XIX Century, the slow decline of the Ottoman State, losing its former glory, moving away from its military power and facing many political and administrative problems paved the way for the European states to increasingly interfere in the domestic matters of the Ottoman state particularly through the life of non-Muslim elements within the Ottoman borders and thus to awaken their national feelings against the state. In order to secure its territorial integrity against nationalist movements, to integrate non-Muslims and non-Turks more thoroughly into Ottoman society and to prevent the European powers from interfering in its domestic issues, the Sultan introduced The Tanzimat Reforms in 1839. In this context, by getting rid of the Millet system and second class citizenship, non-Muslims were granted more civil liberties and rights that were equal to the majority. This article examines the way in which the prominent writer of the period Nabizade Nazım deals with non-Muslim characters in terms of ethical, family and sexuality aspects and how he positions them in his 1891 novel *Karabibik*, which is acknowledged as the first village novel in Turkish Literature.

Keywords: Nabizade Nazım, Karabibik, Ottoman state, non-muslim characters, novel Tanzimat Era

* Dr, Londra Yunus Emre Enstitüsü, alver@yunusemrevakfi.com.tr

Giriş

Devlet-i Aliye-i Osmaniye bünyesinde, *millet-i mahkûme* (egemenlik altına alınan millet) veya *zimmî* (zimmet altında bulunan) olarak tanımlandırılan özellikle başta Rum, Ermeni ve Yahudi olmak üzere birçok gayri [müslim] azınlık unsur barınırdı.¹ Devlet, tüm bu azınlık unsurları ve tabii 'Millet-i Hakime' olarak kabul edilen Müslüman çoğunluk da dahil, kendi iç dinamiklerine uygun bir yönetim sistemiyle yönetmekte idi.² Osmanlı yönetim sistemi, her ne kadar gayrimüslim unsurları ikinci sınıf vatandaş konumunda kabul etmiş olsa da, her türlü din, dil ve etnik kökenli haklar (dilini öğrenmek-kullanmak-öğretmek, dinsel özgürlükler, vb.) ve özgürlükler açısından 'hakim unsur olan müslüman çoğunluktan kesinlikle ayrı tutmaz ve onlara kendi güvencesi altında serbestiyetlik tanırdı. Can ve mal güvenlikleri ise hakim millet gibi azami bir şekilde devletin koruması altında olup, bu konuda kesinlikle ciddi bir ayrımcılık söz konusu olmazdı. Devlet, azınlıkların konuştuğu dile, kullandıkları alfabe, çocuklarına öğrettikleri dini ve kültürel hiçbir değere müdahil olmaz, yaşamlarına karışmaz ve birinci dereceden denetimlerini ise mensubu oldukları cemaatlere bırakarak, Türkçe'nin zorunlu bir dil olarak öğrenilmesi için dayatma yapılmazdı. Baskın Oran'ın ifadesiyle "O kadar ki, özellikle İstanbul'daki kimi Rumlar hayatları boyunca Türkçe'yi öğrenmeden ölürlerdiler."³

XIX. Yüzyıla gelindiğinde, başta askeri olmak üzere siyasi ve idari zayıflık ve bunların neticesinde meydana gelen kurumsal zafiyetler devletçi problemlerin çözümünü güçleştirmiş ve diğer birçok probleme sebep olarak Osmanlı Devleti'ni yıpratmış ve eski ihtişamını kaybetmesinin önünü açmıştır. Bu kötü gidişe kayıtsız kalmayıp, devletin bocaladığı, çözmekte zorlandığı kronikleşmiş birtakım problemleri gözlemleyen, bunların tamiri ve telafisi uğraşına giren devlet adamları, zaman zaman muhalefetle karşılaşsalar da çeşitli çözüm arayışlarına girdiler. Köklü değişikliklerin ilk defa II. Mahmut ile başlayıp Tanzimat dönemi ile devam ettiği bu reform süreci, devletin yüzyıllardır üzerine bina edildiği temeli ve genel idari yapısını olumlu veya olumsuz anlamda yapılan değişiklikler yönüyle, daha önceki dönemlerden farklı kılmaktaydı. Bu dönem, reformların kabulü ve uygulanması aşamasında özellikle devlet birimleri ve bürokratları arasındaki çatışmanın had safhaya ulaştığı ve bunun neticesinde de aşırı bocalamaların yaşandığı önemli bir zaman dilimidir. Aynı zamanda ümmet anlayışına karşı millet şuurunun güçlendiği, cemaatten çok ferdin ön plana çıktığı önemli değişimlerin yaşandığı bir geçiş sürecidir. Devletin, askerî birçok sorununun yanında ilk kez sosyal sorunlarla da yüzleşmek zorunda kaldığı, buna bağlı olarak da hakimiyeti altında yüzyıllardır varlığını sürdüren gayrimüslim azınlıkların, esen değişim rüzgarlarına duyarsız kalmayarak, toplumsal mevzulardaki hoşnutsuzluklarını birtakım siyasi taleplerle birleştirerek devlete karşı isyan kozunu kullanmaya başladıkları bir dönemdir aslında. Gayrimüslim topluluklarda görülen bu hareketlilik, Batılı güçlerin de dikkatinden kaçmamış, devletin başta askeri yenilgileri olmak üzere ekonomik ve idari alanlardaki zafiyetlerinden de istifade etmek suretiyle bu güçler, sık sık konuya müdahil olma imkanı bulmuşlardır.

Egemenlik haklarına gölge düşüren bu durumdan rahatsızlık duyan Osmanlı Devleti yöneticileri, yeni düzenlemeler yapmakla, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte

¹ Yavuz Ercan, "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslimler)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* S.20, 2006, s. 7.

² Nilgün Firidinoğlu, "Geleneksel Halk Tiyatrosunda Gayrimüslimlerin Temsili", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, S. 27, 2009, s. 52.

³ Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2005, s.105.

sınırları içerisinde yaşayan Hristiyan azınlıkların hukuki statüsüne dair birtakım değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardır. 1839 yılında kendi tebası ve Batılı devletler huzurunda ilan edilen bu ferman ile millet-i hakim olarak tanımlanan müslüman unsurlar ile millet-i mahkume diye nitelendirilen gayrimüslim milletlerin namus, mal, can güvenceleri ve vatandaşlık hak ve ödevleri açısından eşitlik ilkesi kabul edilerek, toplumdaki ikinci sınıf vatandaşlık uygulamasına son verilmiştir.⁴

Böylelikle, 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasının liderliğini, birlik ve beraberliğini tesis eden geleneksel anlayışı büyük oranda değiştirmiş, ⁵ ilk defa iç ve dış dinamiklerin zorlaması neticesinde "Osmanlı Milleti" ya da "Osmanlılık" fikri ön plana çıkarak, devletin ömrünü uzatacak bir çare olarak kabul edilmiştir. ⁶ Bu sayede, toplumun bütün katmanlarına nüfuz edilmesi hedeflenerek, azınlık unsurların, 'Osmanlı Milleti' ortak kimliği altında birarada tutulmaları sağlanarak, uluslaşma süreçlerine engel olunmuş olacaktı.⁷ Bundan böyle, Osmanlı bayrağı altında yaşayan Türk, Arap, Yahudi, Ermeni, Sırp, Rum, Bulgar v.s. hangi millet ve dinden olursa olsun bütün topluluklar, "Osmanlı" kimliği altında eşit şartlara sahip olmuş olacak, etnik milliyetçilik düşüncesinin sebep olduğu bağımsızlık isteklerinin de önüne geçilmiş olacaktı.⁸

'Osmanlı Milleti' anlayışının kabulüyle devlet, Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar temsil ettiği İslam dininin önemli hususlarından biri olan hoşgörü felsefesini; idaresi altındaki halkın mensup olduğu millete ve dine bakmaksızın, nasıl idare etmesi gerektiğiyle alakalı kat'i tavsiyelerin bir anlamda resmi olarak yetersizliğini kabul ederek, devletin şer'i ve ahlâki değerlerini seküler anlayış etrafında yeniden şekillendirmek zorunda bırakılmıştır. Böylelikle devlet, tarihinde bir ilki gerçekleştirerek halkının karşısına hayatı salt akıl yoluyla şekillendirip yönlendirme çabası anlamına gelen ve eşitlik kavramının önünü açan "Osmanlılık" ilkesi çerçevesinde çıkmış, İslâm geleneğinden aldığı, tebasına karşı "*adil olma*" veya "*adaletli olma*" vaadini ikinci plana itmiştir. ⁹ Seküler kanunlar çerçevesinde hakları genişletilen gayrimüslim unsurlar böylelikle, seslerini daha gür bir şekilde duyurmaya, toplumsal hayatın birçok alanında varlıklarını daha fazla hissettirmeye başlamışlardır.

Yapısı gereği devrinin sosyo-kültürel hafızasını, dolaylı ya da dolaysız olarak yansıtabilme özelliğine sahip olan edebiyat, Tanzimat dönemi toplumunda 'Osmanlılık' ideolojisi kapsamında gayrimüslimlere verilen bu yeni statüyü kendisine konu etmiştir. Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Ziya Paşa, İbrahim Şinasi, Nabizade Nazım ve dönemin diğer birçok entellektüel ve aydın kitlesi, eserlerinde Mithat Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa'nın¹⁰ "Osmanlılık" ilkesi etrafında şekillenen bu dönemin siyasi ve sosyal

⁴ Ramazan Korkmaz, "Yeni Türk Edebiyatına Giriş", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ramazan Korkmaz(ed.), Grafiker Yayınları, İstanbul, 2004, s.15.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınlar, İstanbul, 1994, s. 76.

⁶ Mümtazer Türköne, "Tanzimat'ta Millet Fikrinin Doğuşu", *Türkiye Günlüğü*, Kasım 1989, S.8, s. 39.

⁷ İlber Ortaylı, "İmparatorluk Döneminde Mahalli İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi", Ergün Türkcan (ed.), *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi* (Birinci Kitap), Türk İdareciler Derneği Yayını, Ankara, 1978, s. 7.

⁸ Yusuf Bayraktutan, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları (1912 - 1931)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 36.

⁹ Şerif Demir, "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlılık" *Seçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011, S. 29, s. 337.

¹⁰ İlber Ortaylı, "Yerel Yönetim: Devraldığımız Miras", *Türk Belediyecliğinde 60. Yıl Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 1990, s. 68.

gelişmelerini, yönetim anlayışını ve bu vesileyle daha da gelişen gayrimüslim milletlerin toplumsal ve sosyal hayattaki konumlarını gerek günlük yazılarında ve gerekse edebi eserlerinde bazen eleştirel bazen de övgü ile ele almışlardır.¹¹

Bu aydınlar içerisinde 19. Yüzyılda Türk edebiyatının en önemli isimlerinden olan gazeteci, şair ve tiyatro yazarı İbrahim Şinasi, Tanzimat döneminin mimarlarından devlet adamı Mustafa Reşid Paşa'nın altına imzasına attığı yeniliklere en büyük desteği verirken, bu yeniliklere Mustafa Reşid Paşa'yı "Medeniyet Resulü" ilan edecek derecede özümsemiş ve desteklemiştir.¹²

Yurtseverlik, vatan, hürriyet gibi kavramları Türk fikir hayatına ve edebiyatına ilk sokan kişi olarak kabul edilen devrin diğer bir kalem-i şahanesi Namık Kemal ise, Tanzimat döneminde yapılan reformları desteklemekle beraber, devletin yapmış olduğu birçok yeniliği samimi bulmayarak, tamamen günün şartlarını kurtarmak maksatlı, dönemin koşulları içerisinde yapılan siyasi manevralar olarak nitelemiştir.¹³ Namık Kemal'in bu tavrının arkasında, "Tanzimat" ve "İslihat" fermanlarında gayrimüslimler için yapılan düzenlemelerin batılı ulusların baskısıyla yapıldığı¹⁴ ve gayrimüslimler kadar Müslüman halkların da bu ayrıcalıklardan faydalanması gerektiği¹⁵ inancı yer almaktadır. Esasında Namık Kemal, bu yenilikleri gerekli olarak görüyor ve söz konusu bu yeniliklerin bütününe destekliyordu; ama karşı çıktığı husus; yapılan düzenlemelerin özellikle şekli ve toplumda meydana getirdiği ayrışmalardı.

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en önemli devlet adamlarından biri olan ve en çok eser veren Tanzimat çağı yazarlarından Ziya Paşa da, çağdaşı Namık Kemal gibi, dönemin reformcu devlet adamları Ali ve Fuat Paşa'lara karşı duyduğu öfke sebebiyle, yapılan yeniliklere karşı gibi gözükmüşse de¹⁶ "Osmanlılık" kapsamında, gayrimüslimlere verilen hakları ve özgürlükleri önemseyerek desteklemiştir.¹⁷

Bu çalışmada, yukarıdaki açıklamalar ışığında, Tanzimat döneminin en önemli isimlerinden biri olan, ilk köy romanı ve psikolojik roman denemeleriyle, bir nevi ilklerin yazarı olan, Nabizade Nazım'ın *Karabibik* romanında aslen Rum kökenli gayrimüslim karakter olan Eftalya ve kocası Linardı bağlamında cinsellik ve aile olgusu irdelenecek ve romanın özellikle *Karabibik* karakteri olmak üzere bazı Türk kökenli karakterleri de ele alınarak gayrimüslim unsurların aile yaşantısı ile Osmanlı Türk yaşantısı arasında zaman zaman karşılaştırmalar yapılacaktır.

Karabibik Romanında Gayri [müslim] Karakterler Bağlamında Aile ve Cinsellik Olgusu

Tanzimat döneminde yazılan romanların bir çoğunda betimlenen gayrimüslim unsurların özellikle de gayrimüslim kadınların, karakteristik yapıları açısından farklılıkları önem arz etmektedir. Bu dönem yazarları, kaleme aldıkları romanlarda iki tür gayrimüslim kadın tipini ön plana çıkarmıştır. Bunlar, kimi romanlarda Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mürebbiye* adlı romanındaki Matmazel Anjel, Namık Kemal'in *İntibah* romanındaki Mahpeyker,

¹¹ A.H. Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Yayınları, İstanbul, 1982, s. 152-153.

¹² A. H. Tanpınar, *a.g.e.*, s. 200.

¹³ İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1940, s. 778.

¹⁴ İ. Sungu, *a.g.e.*, s. 795-796.

¹⁵ M. Türköne, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁶ M. Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1970, s. 125.

¹⁷ H. Z. Ülken, *a.g.e.* s. 76.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Falatin Bey ile Rakım Efendi* romanındaki Polini ile Nabizade Nazım'ın *Zebra* romanındaki Rum asıllı Urani karakteridir. Bu kadınlar, Beyoğlu ve çevresinde çokça vakit geçiren, eğlence hayatına düşkün, erkekleri ayartıp ailelerinden uzaklaşmalarına sebep olan hafif meşrep, zayıf karakterli gayrimüslim kadınlar olarak okuyucuya sunulur. Diğer bir gayrimüslim karakter ise Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu*'sundaki Matmazel de Courton gibi iyi eğitilmiş, yurt dışından öğretmen olarak getirilmiş ve konak içinde yaşayan mürebbiye tiplmesi şeklinde karşımıza çıkarlar. Bu kategorilerin dışında kimi zaman da, Doğu yaşayış ve kültürünü beğenmeyip küçük gören, Samipaşazade Sezaî'nin *Sergüzeşt*'indeki mürebbiye karakteri gibi tanımlanırlar. Bu kadın karakterlerine ek olarak, Ahmet Mithat'ın *Mesail-i Muğlak* romanındaki dindar, iffetli, ahlak kurallarına sıkı sıkı bağlı, terzilik yaparak geçimini sağlayan Fransız asıllı Rosette karakteri ile *Felatin Bey ile Rakım Efendi* romanındaki İtalyan asıllı Yozefino karakterleridir.

Yukarıda verilen örnekler doğrultusunda denilebilir ki, romanlarda okuyucunun karşısına çıkan yabancı uyruklu kadınlar bazı istisnaların dışında çoğunlukla, yazarlar tarafından Osmanlı-Türk aile yapısına bir tehdit unsuru olabilecek arabozucu tipler olarak ele alınmıştır. Bu gayrimüslim kadınlar, Türk kadınına örnek olabilecek batılı kadın tipini yansıtmaktan çok, aile huzurunu ve saadetini bozan, seven eşleri birbirinden ayıran ve daima etrafına zarar veren hasta ruhlu kişiler olarak tanıtılmışlardır. Beyoğlu'nun eğlence hayatını temsil eden düşük profilli Urani ve Polini gibi özellikle Rum asıllı kadınların Türk romanlarında temsili konusundaki detaylı bilgiler, Herkül Millas'ın *Türk Romanı ve "Öteki": Ulusal Kimlikte Yunan İmaji* başlıklı eserinde mevcuttur. Millas bu eserde özellikle yabancı asıllı kadın karakterlerin düşük karakterli, zayıf ahlaklı ve hafifmeşrep olarak sunulmasının ilk Türk roman örneklerinden itibaren yaygınlıkla rastlanan bir durum olduğunu belirtir.¹⁸ Bu tip kadınlarla birlikte romanlarda, yukarıda da bahsedildiği üzere yurtdışından öğretmen kimliğiyle gelen gayrimüslim kadınlara da sıkça rastlanır. Konakta yaşamına devam eden ve bazen evin çocuğu, bazen de evin diğer bireylerinin eğitimiyle meşgul olan bu tipler mürebbiyedirler ve genellikle okuyucuya olumlu rollerle tanıtılırlar. Ancak bazı romanlarda, zaman zaman bu tipler de eleştirilerek, özellikle çocuğun erken yaşlarda maddi ve manevi değerlerinden uzaklaşmasına sebep olan bir unsur olarak da ele alınabilir. Örneğin, Rezaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* romanında Bihruz, kendisine Fransızca öğreten hocası, Mösyö Piyer'den aldığı, eksik ve yanlış eğitimden dolayı yolunu ziyadesiyle şaşırır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* romanında ise Ceylan, Fransız bayan hocalardan Fransızca ve dans dersleri alarak büyür. Bir süre sonra Fransızca'yı Türkçe'den daha iyi öğrenip kullanmaya başlar. Fakat bu hocaların tavsiyesiyle okuduğu kitaplar vasıtasıyla feminism ile ilgil aşırı fikirler edinerek yozlaşmış bir insan haline gelir. Bu sebeplerden dolayı, zaman zaman yabancı asıllı mürebbiyeler de sosyal hayattaki bozulmanın sorumlularından biri olarak görülmüşler ve şiddetli derecede tenkit edilmişlerdir. Taner Timur çalışmasında, bu ikinci grup kadınlar için şu yorumda bulunur: "Aslında Osmanlı romanında Avrupalı kadın mürebbiyeler ve mürebbiler eleştirel, hatta karikatürel bir biçimde sunulabilirler bile onlara sağlıksız ve kompleksli bir biçimde yaklaşıldığı gözden kaçmaz."¹⁹

¹⁸ Herkül Milas, *Türk Romanı ve Öteki: Ulusal Kimlikte Yunan İmaji*, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 48.

¹⁹ Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih-Toplum ve Kimlik*, Afa Yayınları, İstanbul, 1991, s. 37.

Gayrimüslim unsurlara, yukarıda bahsi yapılan birinci kategorideki kadınlar açısından bakan romanlardan biri de Nabizade Nazım'ın *Karabibik*²⁰ romanıdır. Tanzimat'ın ikinci nesli ile *Servet-i Fünûn* topluluğu içinde yer alan Nabizade Nazım, İsmail Hikmet Ertaylan'ın *Nabizade Nazım* adlı incelemesinde de belirttiği üzere edebiyatın hikaye, roman, şiir, deneme ve eleştiri gibi türlerinde ileri düzeyde yenileşmenin görüldüğü bir dönem olarak kabul edilen 'Ara Nesil (1880-1896)' üyelerindedir.²¹ Nabizade Nazım, ilk kez Fransa'da ortaya çıkan ve gelişen, 1880'den sonra da Osmanlı cemiyetinde görülmeye başlanan, kısmen ilme inanan ve pozitivist dünya görüşünü ön planda tutan Realizm ve Naturalizm akımlarının etkisinde kalmış ve bu akımlara dair fikirlerini de *Karabibik* romanı ile *Hasba* adlı öyküsünün önsözünde bahsetmiştir. Bu iki akım ile ilgili çıkarımlarını kendi roman tekniğinde de uygulamaya çalışmış olan Nabizade Nazım, Güzin Dino'ya göre, edebiyatın ilmî olmasını isteyenlerdendir; fennî şiirler yazmağa çalıştığı gibi, "Karabibik" hikâyesinde Fransız naturalist'ler gibi, konu teknik ve dilde Osmanlı nesrinde eşine o güne kadar rastlanmayan yenilikler yapmış, 'realist' diyebileceğimiz ilk uzun hikâyeyi ortaya koymuştur.²² Öncelikle *Karabibik* ve *Hasba*'nın önsözünde detaylı bir şekilde bahseden yazarın kendisi ve sonrasında da İsmail Hikmet Ertaylan, Güzin Dino ve diğer birtakım aydınlar, eserlerinde Nabizade Nazım'ın her ne kadar realist ve natüralist akımı benimsediğini dile getirirse de, Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatı'nın Ana Çizgileri* adlı kitabında Nazım'ın, bazı eserlerinde yer yer romantizme kapılmaktan da kurtulamadığını belirtmiştir.²³

Nabizade Nazım, kimi zaman romantizm, kimi zaman da realizm akımlarının etkisinde kalarak, eserlerinde 'aşk' temasını sıkça kullanır ve zaman zaman bu temaya bağlı olarak da kurgunun içine 'cinsellik' ve 'şehvet' öğelerini ekler. Bu çalışmada, Nabizade Nazım'ın *Karabibik* romanında ele alınan aşk ve cinsellik olguları, zaman zaman müslüman karakterler de ele alınmak suretiyle, özellikle gayrimüslim unsurlar bağlamında incelenecektir. Romandaki gayrimüslim karakterlerin aile ve cinsellik konularına bakış açıları sorgulanacak, kısmen de gayrimüslim ve müslüman aile ilişkileri karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Sözkonusu romanın konusu, Antalya'nın Kaş ilçesine bağlı Beymelik adlı köyde geçmektedir. Romanda, hayattaki bütün emeli bir çift öküz sahibi olmak ya da kiralayabilmek, bir de yaşı ilerlemiş olan kızı Huri'yi evlendirmek olan tek çocuklu, eşini tifodan kaybetmiş Karabibik adlı dul bir çiftçinin hikayesi anlatılır. Edebiyatımızda, asıl karşılığını Refik Halid'in *Memleket Hikayeleri*'nde bulan memleket hikayeciliğine, *Karabibik*'le ilk kez el atılmış olması, yani Anadolu'ya ait yer ve kişilerin detaylı olarak anlatılması, Türk Edebiyatı açısından önem arz etmektedir.

Nabizade Nazım, yaşamını Antalya'da sürdüren ve aynı zamanda esere de adını veren bir köylünün hayatından bölümler anlattığı romanın olay örgüsünü, cinsel duygularına hakim olamayan, düşük profilli, cahil bir adam olan 'Karabibik' adlı kahraman etrafında şekillendirir. Yazar romanda, Karabibik karakterinin cinsel zaaflarına vurgu yaparak, bu duruma, İslam dininin kaideleri ve prensipleri açısından değil de, geleneksel Türk toplum normlarına ters düşmesi sebebiyle eleştirel bir tavır ile yaklaşmaktadır. Ayşe Saraçgil kitabında, Müslüman toplumlar için cinselliğin gayri-meşru ya da günah

²⁰ Nabizade Nazım, *Karabibik*, 3F Yayınları, İstanbul, 2006.

²¹ Hikmet Ertaylan, *Nabizade Nazım*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1933.

²² Güzin Dino, "Nabizade Nazım'ın Karabibik İsimli Hikayesi Üzerine Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1.2, Ankara, 1954, s. 153.

²³ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatı'nın Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 81.

sayılamadığını; fakat olumsuz etkiler doğurabilecek durumun ancak ve ancak cinsel içgüdülerin çağrısına uyup geleneksel normların dışında kontrolün kaybedilmesiyle olabileceğini vurgular. Bunun dışında ‘toplumsal cinselliğin aile reisinin kontrolüne emanet edildiğini’²⁴ belirtir. Bu bağlamda, romanın genelinde ve Karabibik karakterinin şahsında, Ayşe Saraçgil’in vurgusunu yaptığı noktaların izlerini görebilmek mümkündür.

Romanda özellikle, Karabibik karakterinin üç ay boyunca evinden çıkamayacak derecede hastalanıp eve kapandığı dönemde, zaman zaman muayene için gittiği Rum doktor Linardi’nin karısı Eftalya’ya karşı aşırı ilgi ve alaka duymasının resmedildiği bölümlerde. sıklıkla aşk ve cinsellik kavramlarına gönderme yapılmaktadır. Karabibik, köyde bu gayrimüslim kadının güzelliğiyle büyülenir; O’nun karşısında cinsel dürtüleri depreşir. ardından zaman zaman hislerini denetleyemeyerek saldırganlaşırdı. Eftalya için fiziksel güzellik, estetik anlamı olan bir güzellikten ziyade, karşısındakinin denetimini kontrolü altına alıp, baştan çıkarma unsurudur. Yazar, cinsellik ve aile ilişkileri konusunda erkeğin ve kadının arzularının niteliği ve değişebilirliğini okuyucuya göstermek maksadıyla, gayrimüslim bir ailenin bireyleri olan Linardi ve Eftalya’yı model olarak almıştır. Romanda Eftalya, ‘gayet dar karıhalı, terbiyesizce, safderûn, gördüğü erkeğe hemen meyl ediverecek derecede şedîd-üş şehve bir kadın’²⁵ olarak resmedilmektedir. Eftalya’yı İzmir’de sokağın birinden çıkarıp getiren kocası Linardi, karısının pençe-i tahakkümü altında zebun kalmış, ondan izinsiz bir adım bile atmamak derecesine kadar gelmişti... Nabizâde, Eftalya’nın kocası Linardi ve çevresiyle ilişkileri konusunda şunları söylemektedir: “Üç seneden beri birlikte bulunmaktaysalar da hemen bir günleri dırılıtsız geçmiyordu. Köy delikanlılarıyla birlikte Akdam’da, Çayağzın’da Benli kuyuda, Dalyan da filanda serbâzane muşakalarından haberdâr olduğu hâlde bile sesini çıkaramamış’tır. ²⁶ Romandan yapılan bu alıntıda görüldüğü üzere, gayrimüslim ailenin hayatında kadını kontrol altında tutan bir mekanizma yeralmazken, buna karşın o dönem Osmanlı-Türk ailesinde, kadını denetim altına alan ataerkil odaklı bir anlayış hakimdir. Şehvete düşkün zayıf karakterli bir kadın olan Eftalya’nın, serbestçe köyün genç erkekleriyle sık sık biraraya gelip onlarla vakit geçirmesi ve buna karşın kocası Linardi’nin eşinin tüm hareketlerini bilmesine rağmen müdahalede bulunmaması diğer bir ifadeyle de bulunamamasına dair *Osmanlı Kapısında Büyüme* adlı kitabında Fazıl Gökçek, *Karabibik*’te Rum kadınının cinsel çekiciliği ve cazibesinin ön plana çıkarıldığına dikkatleri çekerek, Eftalya karakterinin okuyucuya cinsel bakımdan gereğinden fazla abartılı olarak yansıtıldığını söylemekte ve bu tutumun roman boyunca da devam ettiğini söylemektedir. Gökçek, görüşlerini sadece *Karabibik* romanı ile sınırlamayıp, Nabizade Nazım’ın eserlerindeki Rum karakterlerinin hemen tamamının olumsuz olduğunu belirtir.²⁷ Eftalya, hareketlerinde aşırılığa giderek, kocasının yanında bile Karabibik’e karşı lakayt, aşırı serbest ve zaman zaman da şakalaşmaya varan bir tavır içerisinde. ²⁸ Eftalya’nın bu bağlamda romandaki tek varlık sebebi, eşi ölmüş bir adamın kontrol edemediği ve her daim bastırmaya çalıştığı yoğun cinsel dürtülerin somutlaşmış karşılığı olarak okuyucunun karşısına çıkmaktır; diğer bir ifadeyle de taşraya şöyle bir uğrayıp, gönülleri mutlu eden, sonrasında da çekip giden kumpanya mensupları gibi

²⁴ Ayşe Saraçgil, ‘Osmanlı İmparatorluğu ve İslamda Ataerkil Yapılar’, *Bukalemun Erkek*, Çev. Sevim Aktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 39.

²⁵ N. Nazım, *a.g.e.*, s. 20.

²⁶ N. Nazım, *a.g.e.*

²⁷ Fazıl Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyüme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 183.

²⁸ N. Nazım, *a.g.e.*, s. 20.

öyküye iğreti bir şekilde girip, öyküdeki yerinin sadece bundan ibaret olduğu izlenimi vermektedir.

Yukarıda vurgulandığı gibi cinsel gerçekliğin yansıtılması: ‘Eftalya da Karabibik’e karşı pek serbest davranmakta, onunla açık açık şakalaşmaktaydı’ ifadesinden de yola çıkarak gayrimüslim kadının erkek karakterlerin iç güdülerini kışkırtan basit bir obje olduğu ve yoldan çıkaran olumsuz bir unsur olarak romanda vurgusu yapılmaktadır. ‘Fitnelik ve zina’ olarak adlandırılan bu husus, o dönemin geleneksel Osmanlı-Türk toplum yapısında pek de kabul edilir bir durum değildir. Nabizâde Nazım, Eftalya’ya gereğinden fazla ön yargılı yaklaşarak, sadece toplumda fitne ve zinaya sebep olarak göstermesi, O’nu küçük bir dünyaya sıkıştırmış olması gibi görünüyor. Ömer Lekesiz de bu durumu yazısında, “Eftalya’nın ömrünün romanı da yazar tarafından bu denli kısa ve sığ tutulmayabilirdi” şeklinde eleştirmektedir. Lekesiz, Eftalya’nın yetişme koşulları, geldiği yer, özgür davranışları, kocasını aldatıyor olması üzerinde yazarın, sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde daha derinlemesine durması ve zaman zaman da iç tahlillere başvurması gerektiğini belirtmektedir. Hatta yazarın, kent kadınının taşradan görünüşünü vermesi bakımından (sokakta, hafif meşrep vb.) bu konudaki hakim taşra anlayışının sosyal sebeplerine de inmesi durumunda, gayrimüslim karakterlerin okuyucu tarafından daha farklı algılanabileceği ihtimalini vurgulamaktadır.²⁹ Çok boyutlu takdime müsait olabilecek bu gayrimüslim kadın karakterin, çok sığ bir şekilde, yalnızca karşı cinsin ‘nefsâni arzularını azdıran, erkeğin şehvi duygularını tatmin ederek toplumda fitneye ve zinaya neden olan, basit bir kişilik olarak okuyucuya takdim edilmesi, eleştiriye açık yanlı bir durumdur. Bu bağlamda yazarın, gayrimüslim kadına yalnızca erkek tarafından dokunularak ve bakılarak kendisinden haz duyulacak bir nesne rolü atfetmekte ve onu bu şekilde görmektedir denilebilir. Bu bağlamda yazar, aşkı farklı boyutta ele almak zorunda kalarak; Karabibik’in aşkı diye bahsederken aslında, baş karakterinin Eftalya’ya karşı hissettiği şehvet, arzu ve cinsellik duygusunu kastetmektedir.

Romanda aynı zamanda yazar, Müslüman kadının bir erkekle karşılaşmaktan azami şekilde utanır ve çekinirken, gayrimüslim kadının çok rahat ve serbest bir şekilde davranabildiğini göstermekle, okuyucusuna iki farklı anlayışı ve kültürü karşılaştırma imkanı da sunar. Özellikle aşk kavramı, gayrimüslimler için olduğu kadar Müslüman-Osmanlı köylüleri için de şehvete sebep olan ve cinsellik duygularını kabartan bir anlam taşımaktadır; ancak bu noktada toplumsal normların farklılığı, gayrimüslim kadın ile Müslüman kadının aşkı ve cinselliği anlayıp yaşamasında farklılıklar ortaya koyar. Bu noktaya misal teşkil etmesi açısından Karabibik ile ölen karısı Sıdika arasında daha evlenmeden önce yaşadıkları an gösterilebilir: ‘Karabucak köyünün yolunda, mah orada, tiyatronun başında rast gelmişti. Şöyle üzerine doğru yürüyüverince ‘Aman ana! diye çaylak gibi bağıra bağıra koşup kaçmıştı’ (28). Yani Karabibik’in namuslu eşi, karşısında karşı cinsi görünce gözgöze gelmekten azami şekilde kaçınarak oradan uzaklaşmaktadır. Yine aynı şekilde, Karabibik’in kızı Huri de bu anlayışa uygun bir şekilde yetiştirilerek, toplumsal normlara uygun gelenek ve adetler çerçevesinde de evlendirilir. Huri’nin evliliğindeki öncelikli mantık, her iki taraf için bedensel bir ihtiyaç olan cinselliğin giderilmesidir. Huri’ye talip olan koca adayını, kızın babası Karabibik, ‘henüz gençliğinin galeyanlı çağında bulunmakta olup hevesâtını memnun etmeğe mecbur idi’ (27) şeklinde değerlendirmekte ve kendi kendine ‘Ataş alaflanmış’ (27) yorumunu yapmaktadır. Bu

²⁹ Ömer Lekesiz, *Karabibik Öyküsünün Çözümlemesi*, 2008, Edebistan.

<http://www.edebistan.com/index.php/omer-lekesiz/karabibik-oykusunun-cozumlemesi>

hevesât, ihtiyaç olarak görülen cinselliğin tatminidir ve bunu istemek de yazar tarafından aşağıdaki alıntıda da görüldüğü gibi olumlu karşılanarak, insan gereksinimlerinin doğal bir sonucu olarak görülür. “Karar verildi. Hüseyin ile Huri nikahlandılar. Bir Salı gecesi Yosturoğlu’nun evi önüne birçok köylü delikanlılarıyla kadınlar toplandı. Hüseyin bir hayvan üzerinde davul zurna ile civar köyleri akşama kadar dolaştı. Şerbetler içildi. Yemekler yenildi, akşama gerdek yapıldı. Hüseyin ile Huri’nin muşaka romanı bu suretle hitam buldu. Zaten köylülerin muşakası işte hep bu surette neticepezîr olur” (28).

Nabizade Nazım, köylülerde aşk duygusunun ancak cinselliğin tatmini ile sona erdiğini ve bu durumun yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi ancak gelenek, görenek, din, örf ve adet çerçevesi içinde olduğu takdirde olumlu ve meşru sayıldığını ifade eder. Buna karşın yazar, bu çerçevenin kalıpları dışında, içinde yetişmiş olduğu kültürel ve ahlaki normlara bakmaksızın Eftalya gibi gayrimüslim karakterlerce yaşanan cinselliği ise eleştirel bir tutumla değerlendirmek suretiyle, gayrimüslim kadını sınırlı ve dar bir çerçeve içinde ‘öteki’leştirmiş ve ahlaksız bir konuma yerleştirmiştir. Nira Yuval-Davis, *Cinsiyet ve Millet* adlı kitabının ‘İrkçılık ve Cinsellik’ adlı bölümünde, gayr-i meşru zevklerin hayallerinin kendisinden olmayan ‘öteki’ne yüklendiğini vurgulamaktadır. Kitabında, örneğin ‘yabancı’ kadının cinsel olarak arzulanmasını ırkçı anlayışın merkezine cinselliğin de konulması olarak yorumlamıştır.³⁰ Bu bağlamda, siyasetin bir gereği olan ayrımcı iktidar ilişkilerinin ekonomik, kültürel, siyasi faktörlerle birlikte cinselliği de içeren bu gibi farklı yollarla kendini gösterdiğini belirtmektedir.

‘Cariyeler, Fattan Kadınlar ve Yoldaşlar: Türk Romanında Kadın İmgeleri’ adlı makalesinde Deniz Kandiyoti ise, bu meseleyi ırkçılık açısından değil de din açısından ele almaktadır. Kandiyoti, İslam dininin cinselliğe bakış açısından bahsederken, Müslüman milletlerde cinsellik unsurunun toplum için potansiyel bir tehlike ve tehdit olduğunu ve manevi temellerin sarsılmasında önemli bir etken sayıldığını söylemektedir. Bu bağlamda Kandiyoti, Tanzimat döneminde kaleme alınan romanların genelinde, Avrupa menşeli gayrimüslim karakterler ve Batı kültürü ile ahlaki hususunda genel bir önyargısal anlayışın hakim olduğunu vurgulamaktadır.³¹ Tanzimat dönemi Osmanlı-Türk romanında, Batıcılığın daha çok budala ve züppe genç erkekler ve onların aldandığı ahlaksız kadınlarca Türk-Osmanlı ailesine nüfuz ettiğini söyleyen Kandiyoti, aile yapısının ahlaki olarak çürüdüğünü ve bu durumun ise bir süre sonra tüm topluma yayıldığı kanatinin hakim olduğunu belirtir.³²

Kandiyoti’nin ‘budala erkek’ tanımlamasına uyan köyün erkek delikanlıları ve özellikle de romanın kahramanı Karabibik’in cinsel duygularını kolayca uyandıran, cinsel arzularını tatmin eden Eftalya, romanın genelinde baştan çıkarıcı bir unsur olarak ele alınır:

Karabibik bu tombul vücudun hararetini hissetmeye başlamıştı. Tuvalet kokuları içinde bir zevk-i gârib duymakta idi. Gözleri Eftalya’nın gözlerine tesadüf edince yüreği hoplamakta idi. Eftalya, Karabibik’in üzerinde bu tesirâtı öğrenince onu daha ziyâde tahrîke başladı. Karabibik keskin lavanta kokularıyla gaşyolacak dereceye gelmişti. Eftalya’nın sıcak sıcak nefesi suratına vurmakta idi.

³⁰ Nira Yuval-Davis, *Cinsiyet ve Millet*, Çev. Aysin Bektaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 104.

³¹ Deniz Kandiyoti, ‘Cariyeler, Fattan Kadınlar ve Yoldaşlar: Türk Romanında Kadın İmgeleri’, *Cariyeler, Bacılar ve Yurttaşlar*, Metis Yayınları, İstanbul, 1997, s. 137.

³² D. Kandiyoti, *a.g.m.*, s. 137.

Damarlarında bir ateş gezinmeye başladı. Boğazında tükürüğü kurumuş, gözlerinin önüne bir sis perdesi gerilmiş idi. Asabî pençeleriyle Eftalya'yı yakaladı. Eftalya bir çığlık kopardı, şu müz'îç yükün altında çabalanmaktaydı, nihayet silkinip kurtuldu, karşı duvara arkasını dayayarak hızlı hızlı nefes almağa başladı. Karabibik'in vücudu zangır zangır titremekteydi. Eftalya şu istiğrabı güle güle temâşâ etti. Karabibik yalvarmaya başladı, fakat ne söylediğinin farkında değildi. Taş yürekli karı bu dillere karşı kahkahadan bayılıyordu. (28)

Romanın alıntılanan bu bölümünde de yine aynı şekilde, gayrimüslim kadının ahlak anlayışının bozukluğuna, yoğun cinsel öğeler ön plana çıkarılarak işaret edilmiştir. 19. Yüzyılın son dönemlerinde, Osmanlı romanında yer alan Batılı kadınların Müslüman kadınlara nazaran çok daha rahat ve serbest davranabildiğine dikkat çeken Taner Timur da, *Osmanlı-Türk Romanında Tarib, Toplum ve Kimlik* adlı kitabında, gayrimüslim kadının genel anlamda Tanzimat romanındaki işlevini belirtirken, 'örnek bir aşk sujesi olmaktan çok, bir şehvet objesi olarak sokulmuştur' ifadelerini kullanmaktadır.³³ Bu bağlamda, *Karabibik* romanındaki Eftalya karakteri de, Timur'un tanımlamasına uymaktadır. Seda Uyanık ise çalışmasında yukarıdaki alıntıya atıfta bulunarak, arzulanan kadının gayrimüslim bir kadın olması, yazarın toplumsal ahlak kurallarının çizdiği sınırlardan serbestçe dışarı çıkmasını sağladığı şekliyle yorumlamıştır. Uyanık'a göre, dul bir erkeğin evli bir gayrimüslim kadını arzulaması, kadının da ona karşılık vermesi, yazar tarafından aile yanlısı, ahlakçı söylemin dışında bir durum olarak gösterilmiş olduğunu, aile değerleri ve kadının mahremiyeti düşüncesinin bu bağlamda önemini yitirdiğini söylemiştir.³⁴

Tanzimat dönemi romancılarının birçoğunda olduğu gibi Nabizade Nazım da, romanın gayrimüslim karakterlerine, milliyet veya din bağlamında herhangi bir atıfta ya da imada bulunmayıp, sadece karakter düzleminde olumsuzlama yapmıştır. *Osmanlı Kapısında Büyüme* eserinde bu hususu değerlendiren Fazıl Gökçek, *Karabibik*'teki Rum kadınlarının yazar tarafından, cinsellik açısından gereğinden çok abartılı olarak yansıtıldığını; ama buna karşın, ırkçı bir anlayışla Rum milletinin geneline dair ithamlarda bulunmadığını, Eftalya'yı karakterize edişindeki gibi yalnızca ahlakçı bir üslupla ele aldığı belirtir.³⁵

Sonuç

Yukarıda vurgusu yapılan noktalar, Nabizade Nazım'ın gayrimüslimler hakkındaki perspektifini ortaya koymaktadır. Yazar *Karabibik* romanında, gayrimüslim kahramanları özellikle de gayrimüslim kadını ahlaki açılardan eleştirmektedir. Romanda, müslüman olmayan karakterlere yapılan tüm bu olumsuz atıfların sadece karakterler düzleminde kalmış olması, dinlerine ve milliyetlerine mahsus doğrudan olabilecek herhangi bir imada veya atıfta bulunmaması, yazarın aslında Batı insanı veya Hıristiyanlık hakkında genel bir önyargısının olmadığını göstermektedir. Fakat şu da bir gerçektir ki yazar; yetişme tarzı, kültür, aile kavramı ve ahlak anlayışı gibi milliyet ve din farkından oluşabilecek davranış farklılıklarını, roman karakterleri bağlamında somut örneklerle ortaya koyarak, okuyucuya iki dini ve ahlaki farklı yönlerden birbiriyle karşılaştırma imkanı sunmaktadır.

³³ T. Timur, *a.g.e.*, s. 31.

³⁴ Seda Uyanık, *19. Yüzyıl Osmanlı-Türk Romanında Gayrimüslim İmgeleri*, Bilkent Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2007, s. 57.

³⁵ T. Timur, *a.g.e.*, s. 183.

Romanda ele alınan ve yoğun bir şekilde vurgusu yapılan diğer bir husus da, gayrimüslim kadının ahlak anlayışının bozuk olması ve neticesinde ortaya çıkan gayr-i ahlaki cinsel öğelerdir. Yazar, Müslüman Osmanlı-Türk toplumunda, özellikle din ve toplum tarafından hoş karşılanmayan, yasak ve gizlenmiş olan şehve zevkleri, toplumda ‘öteki’ diye anılan müslüman olmayan azınlıklar düzleminde doğrudan, açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bununla birlikte, müslüman kadını kontrol altında tutan Osmanlı aile mekanizmasının, gayrimüslim azınlıkların aile hayatında olmayışı ve bu durumun roman kurgusunda açıkça okuyucuya gösterilmesi, yazarın gayrimüslimlere olan perspektifini farklı bir açıdan ortaya koymaktadır.

Makalenin genel başlığı kapsamında, Nabizade Nazım’ın bu romanda ele aldığı gayrimüslim karakterler bağlamındaki cinsellik ve aşk olgusu, gayrimüslim tebaaya bakışı, Müslüman-gayrimüslim aile ilişkileri, gayrimüslim karakterlerin ahlak anlayışını, ancak dini ve milliyeti öne çıkarmadan olumsuz bir biçimde şekillendirdiğini söyleyebilmek mümkündür.

Kaynakça

- AKYÜZ, Kenan, *Modern Türk Edebiyatı'nın Ana Çizgileri*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995.
- BAYRAKTUTAN, Yusuf, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları (1912 - 1931)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- BİLGEGİL, M. Kaya, *Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1970.
- BURCU, Ebru, “Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Bir Değerlendirme” *Kadın/WOMAN 2000: Journal for Woman Studies* C.3 S.2, 2002.
- DAVİS, Nira Yuval, *Cinsiyet ve Millet*, Çev. Ayşin Bektaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- DEMİR, Şerif, “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, 2011, s. 337.
- DİNO, Güzin, ‘Nabizade Nazım’ın Karabibik İsimli Hikayesi Üzerine’, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1.2, Ankara, 1954.
- ERCAN, Yavuz, “Türkiye’de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Gayrimüslimler)”, *OTAM - Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezî Dergisi*, S.20, 2006, s. 1-15.
- ERTAYLAN, Hikmet, *Nabizade Nazım*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1933.
- FİRİDİNOĞLU, Nilgün, “Geleneksel Halk Tiyatrosunda Gayrimüslimlerin Temsili”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, S. 27, 2009, s. 51-60.
- GÖKÇEK, Fazıl, *Osmanlı Kapısında Büyümek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- KANDİYOTİ, Deniz, “Cariyeler, Fattan Kadınlar ve Yoldaşlar: Türk Romanında Kadın İmgeleri”, *Cariyeler, Bacılar ve Yurttaşlar*, Metis Yayınları, İstanbul, 1997.
- KORKMAZ, Ramazan, “Yeni Türk Edebiyatına Giriş”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, (ed. Ramazan Korkmaz), Grafiker Yayınları, İstanbul, 2004, s.15.
- LEKESİZ, Ömer, *Karabibik Öyküsünün Çözümlemesi*, Edebistan, 2008.
<http://www.edebistan.com/index.php/omer-lekesiz/karabibik-oykusunun-cozumlemesi/2008/02/>
- MİLAS, Herkül, *Türk Romanı ve Öteki*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.
- NAZIM, Nabizde, *Karabibik*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2004.

- ORAN, Baskın, *Türkiye’de Aşınılıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctibat, Uygulama*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- ORTAYLI, İlber, “İmparatorluk Döneminde Mahalli İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi” Ergün TÜRKCAN(ed.) *Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi* (Birinci Kitap), Türk İdareciler Derneği Yayını, Ankara, 1978.
- ORTAYLI, İlber “Yerel Yönetim: Devraldığımız Miras”, *Türk Belediyecisinde 60. Yıl Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 1990, s. 63-74.
- SARAÇGİL, Ayşe, “Osmanlı İmparatorluğu ve İslamda Ataerkil Yapılar”, *Bukalemun Erkek*, Çev. Sevim Aktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- SUNGU, İhsan, *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1940.
- TANPINAR, *Abmet Hamdi, 19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Yayınları, İstanbul, 1982.
- TİMUR, Taner, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih-Toplum ve Kimlik*, Afa Yayınları, İstanbul, 1991.
- TÜRKÖNE, Mümtazer, “Tanzimat’ta Millet Fikrinin Doğuşu”, *Türkiye Günlüğü*, S.8, 1989.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1994.